

ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ УКРАЇНИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ**FORMATION OF UKRAINE'S DEVELOPMENT STRATEGY
IN THE CONDITIONS OF GLOBALIZATION**

Гірман А.П.,
*кандидат політичних наук,
доцент кафедри міжнародних економічних відносин, регіональних студій та туризму
Університету митної справи та фінансів*

Гвоздов Б.Ю.,
*здобувач вищої освіти
факультету економіки, бізнесу та міжнародних відносин
Університету митної справи та фінансів*

Брусенцева А.С.,
*здобувач вищої освіти
факультету економіки, бізнесу та міжнародних відносин
Університету митної справи та фінансів*

Статтю присвячено питанням розвитку України в контексті активізації глобальних процесів. Мета дослідження полягає у визначенні нових сучасних підходів до формування стратегії розвитку України в глобальному світі.

Теоретико-методологічною основою дослідження є теорії й концепції управління державним розвитком, результати фундаментальних досліджень з теоретичних і прикладних проблем реформування української економіки та її галузевих сегментів. Як інструментально-методичний апарат використані методи порівняльного, структурного аналізів і методи прогнозування.

У сучасних умовах особливого значення набуває стратегія розвитку держави, що дає можливість її інтегрування в глобальний гео економічний простір. Нині глобалізація набула нових рис, що потребує відображення в стратегічних напрямках розвитку держави.

В Україні внаслідок домінування протягом багатьох років ресурсо- та енергоємних галузей і технологій, сировинної орієнтації експорту й надмірної концентрації виробництва в промислових регіонах сформувалася така структура управління розвитком, яка загалом є неефективною та екологічно небезпечною.

Спираючись на дослідження, з метою уникнення негативного впливу й досягнення сталого розвитку основними положеннями методичного підходу до стратегічного планування доцільно обрати: 1) цілі регіонального розвитку; 2) пріоритетний сценарій; 3) розробку програмно-цільових заходів; 4) систему моніторингу і контролінгу.

Основою методичного підходу є організаційно-економічний механізм формування та реалізації стратегії державного соціально-економічного розвитку, який визначає організаційні форми, порядок і процедури взаємодії органів державної влади, бізнесу й населення в контурі формування та реалізації стратегії розвитку

Основною ланкою організаційно-економічного механізму формування стратегії є чотири функціональні блоки: блок вибору цілей, блок вибору стратегії і пріоритетного сценарію розвитку, програмно-методичний блок і блок моніторингу результатів.

З метою входження у світовий економічний простір Україна зобов'язана впровадити в практику принципи вільної торгівлі, відкритість економіки, задіяти науково-технічний потенціал і національну систему інновацій для реалізації стратегічних інтересів і забезпечення довгострокової стабілізації економіки.

Методичний підхід до формування стратегії державного розвитку дасть змогу підвищити якість стратегічного планування як функції державної влади. Цей організаційно-економічний механізм формування стратегії враховує ключові аспекти, що виникають у процесі розробки й реалізації стратегії, дає змогу забезпечити державну регулятивну політику розвитку ефективним інструментарієм, необхідним не тільки для забезпечення процесу стратегічного планування, а й для подальшого ефективного управління розробленим комплексом заходів щодо досягнення стратегічних пріоритетів.

Варто зазначити про необхідність та актуальність подальших досліджень проблем формування стратегії розвитку на державному рівні, що обґрунтовує можливі варіативні напрями її розвитку й адаптації до вимог сучасного глобального світу

Ключові слова: розвиток, глобалізація, стратегія, державне управління, організаційно-економічний механізм.

The article is devoted to the issues of Ukraine's development in the context of intensification of global processes. The purpose of the study is to identify new modern approaches to the formation of Ukraine's development strategy in the global world.

The theoretical and methodological basis of the study are theories and concepts of state development management, the results of fundamental research on theoretical and applied problems of reforming the Ukrainian economy and its segments. Methods of comparative, structural analyzes and forecasting methods are used as an instrumental-methodical apparatus.

In modern conditions, the strategy of state development acquires special significance, which makes it possible to integrate it into the global geoeconomic space. At present, globalization has acquired new features, which needs to be reflected in the strategic directions of the state's development.

In Ukraine, due to the dominance for many years of resource- and energy-intensive industries and technologies, raw material export orientation and excessive concentration of production in industrial regions, such a structure of development management has been formed, which is generally inefficient and environmentally dangerous.

Based on research, in order to avoid negative impact and achieve sustainable development, the main provisions of the methodological approach to strategic planning should be chosen: 1) the goals of regional development; 2) priority scenario; 3) development of program-targeted measures; 4) monitoring and controlling system.

The basis of the methodological approach is the organizational and economic mechanism of formation and implementation of the strategy of state socio-economic development, which determines the organizational forms, procedure and procedures of interaction of public authorities, business and population in the contour of formation and implementation of development strategy

The main link of the organizational and economic mechanism of strategy formation is four functional blocks: the block of choice of the purposes, the block of a choice of strategy and the priority scenario of development, the program-methodical block and the block of monitoring of results.

In order to enter the world economic space, Ukraine is obliged to implement the principles of free trade, open economy, use the scientific and technological potential and the national innovation system to pursue strategic interests and ensure long-term economic stabilization.

The methodical approach to the formation of the strategy of state development will improve the quality of strategic planning as a function of state power. This organizational and economic mechanism of strategy formation takes into account the key aspects arising in the process of strategy development and implementation, allows to provide state regulatory development policy with effective tools necessary not only to ensure the strategic planning process, but also for further effective management of strategic priorities.

It should be noted the need and relevance of further research on the formation of development strategy at the state level, which justifies the possible variable directions of its development and adaptation to the requirements of the modern global world

Key words: development, globalization, strategy, public administration, organizational and economic mechanism.

Постановка проблеми. Активізація глобальних процесів у сучасному світі істотно впливає на всі сфери діяльності світового співтовариства й розвиток світового господарства. Безпосередньо впливаючи на розвиток національних економік і підвищуючи їх ступінь взаємозалежності, глобалізація створює нові умови й тенденції розвитку країн і регіонів, зумовлені особливостями, формами та рівнем усусільнення їх виробництва й господарських зв'язків. При цьому зовнішньоекономічна діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання в умовах глобальної інтеграції господарських систем на мезорівні, сприяє адаптації національної економіки до зовнішніх глобальних процесів, продукуючи й оптимізуючи внутрішні та зовнішні транзакції.

Отже, тенденції та можливості здійснення зовнішньоекономічної діяльності й зовнішньоекономічних зв'язків регіонів, фактори, що впливають на формування стратегії, значною мірою визначають перспективи розвитку національної економіки, а їх дослідження особливо актуальне в сучасних умовах глобалізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та практичні питання стратегічного розвитку держави є об'єктом досліджень вітчизняних і зарубіжних учених, таких як Л. Артеменко, Л. Довгань, Ю. Каракай, В. Ковалевський, Ю. Козак, Н. Логвінова, Дж. Міддлтон, М. Портер, Л. Швайка [1–16] та ін.

Теоретико-методологічною основою дослідження є теорії і концепції управління державним розвитком (інноваційного розвитку, пошуку

балансу, регулювання, інституційна, ресурсна, кейнсіанська, екологічна), результати фундаментальних досліджень з теоретичних і прикладних проблем реформування української економіки та її галузевих сегментів. Як інструментально-методичний апарат використані методи порівняльного, структурного аналізів і методи прогнозування. Інформаційно-емпіричною базою є наукові дослідження вітчизняних учених, офіційні статистичні матеріали Державної служби статистики України.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значну кількість досліджень, присвячених проблемам стратегічного розвитку в умовах глобалізації, це питання ще не вивчено повною мірою. Варто зазначити про необхідність та актуальність подальших досліджень.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є визначення підходів до формування стратегії розвитку на державному рівні, що обґрунтовує можливі варіативні напрями її розвитку й адаптації до вимог сучасного глобального світу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Створення умов, що сприяють підвищенню якості життя населення, є ключовим завданням державної регулятивної політики, ефективно формування якої необхідно здійснювати з урахуванням впливових чинників.

На початку третього тисячоліття світ перетворився в глобальну економічну систему, виник світовий господарський механізм, складниками якого стали окремі національні економіки. Світ живе

в епоху змін, що спричиняють глобальну інтеграцію, зумовлену впровадженням наукомістких технологій, створення світової інфраструктури.

Глобалізація охоплює найширші сфери суспільного життя та означає перехід до системи відкритого національного господарства в інтегроване світове господарство. Саме тому в сучасних умовах особливого значення набуває стратегія розвитку держави, що дає можливість її інтегрування в глобальний гео економічний простір.

Усвідомлення того, що людство вступило в епоху глобалізму, почалося на рубежі 1960-х рр. з доповідей Римського клубу й продовжено в 1970-і рр. екологами. Однак у ті десятиліття представники обох напрямів не пов'язували свої висновки з проблематикою міжнародних відносин. Першими про явище глобалізації у зв'язку з міжнародними відносинами заговорили в 1970-і рр. економісти. Усі вони зафіксували головне в цій сфері: транснаціональні корпорації досягли оборотів, що перевищували ВВП більшості держав; а крім того, вони через транснаціональну діяльність отримали можливість вийти з-під національного контролю з боку державних і громадських структур окремої країни. Їхні ресурси дали змогу впливати на внутрішнє становище в десятках держав, фактично обмежуючи тим самим суверенітет таких держав. У сукупності все це означало, що в міжнародному житті утвердилися нові центри прийняття рішень і практичної влади, здатні впливати на правила гри й навіть формувати їх на глобальному рівні.

До кінця 90-х рр. глобалізація набула нових рис.

По-перше, вона охопила низку нових країн з колишнього «соціалістичного табору».

По-друге, активно проявилася тенденція до уніфікації та стандартизації в галузі технології, екології, діяльності фінансових організацій, бухгалтерської та статистичної звітності, освіти й культури.

По-третє, міжнародні економічні організації стали впроваджувати єдині критерії макроекономічної політики (щодо податків, зайнятості тощо).

По-четверте, глобалізація чітко розмежувала світ на центр і периферію. Вона розвивається передусім найбільш розвиненій частині світу: саме тут зосереджені всі ТНК, виробляється лівова частка ВВП, сконцентровані всі фінансові корпорації. Тут найрозвиненіші й потужні держави, зацікавлені в глобалізації та здатні просувати її в усіх сферах життя, тут же утворюється найбільша частина забруднень навколишнього середовища [1].

Наростаючий розрив між бідними й багатими країнами посилює міграційний тиск на останні, робить усе більш небезпечним збереження на планеті голоду, злиднів і відсталості. Прорив глобалізації в держави третього світу підживляє

традиційні відносини, породжує конфлікти, що вже не піддаються врегулюванню без втручання світової спільноти.

У політичному сенсі глобалізація є інструментом провідних держав для вирішення завдань зміцнення своїх домінуючих позицій. Різко загостріюючи конкуренцію на національних ринках, глобалізація не дає зміцнити господарствам менш розвинених країн.

Таким чином, останні десятиліття минулого століття поставили людство перед двома сакраментальними питаннями: як жити в глобальному світі й чи можна вижити без глобалізації? Адже нині характер і напрями взаємозв'язків національної економіки із зовнішнім середовищем істотно змінюються. У цих умовах трансформується й роль держави, яка шляхом регулювання цієї сфери діяльності здатна адаптувати національну економічну систему до вимог глобальної конкуренції.

Відповіддю на це питання покликана стати стратегічна концепція розвитку кожної конкретної країни. Також і в Україні нагальною потребою стала розробка й впровадження Стратегії сталого розвитку зумовлена чинниками внутрішнього та зовнішнього характеру. Так, в Україні внаслідок домінування протягом багатьох років ресурсо- й енергоємних галузей і технологій, сировинної орієнтації експорту та надмірної концентрації виробництва в промислових регіонах сформувалася така структура управління розвитком, яка загалом є неефективною та екологічно небезпечною. Також рівень економічного розвитку й добробуту населення не відповідає природному, науково-технічному, аграрно-промислому потенціалу України та кваліфікаційно-освітньому рівню населення, соціально-історичним і культурним традиціям народу України. Ну і, крім того, Україна має міжнародні зобов'язання щодо сталого розвитку, визначені стратегічними документами ООН [9].

Основою для впровадження інноваційних перетворень в Україні в напрямі сталого розвитку є Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом.

З огляду на це, європейська інтеграція і членство в Європейському Союзі є стратегічною метою України, тому що найкращим чином реалізує національні інтереси у формуванні соціально-орієнтованої ринкової економіки та побудові розвиненої демократичної держави, зміцнює позиції країни в системі міжнародних відносин.

Сьогодні Європейський Союз займає провідні позиції у світовому господарстві. Тому для будь-якої країни співробітництво з ЄС означає можливість отримати істотні техніко-технологічні досягнення, які, у кінцевому підсумку, будуть сприяти економічному зростанню та взаємовигідній

співпраці. Інтеграція України у світове співтовариство на цьому етапі найбільш актуальна й хвилююча тема. Вступивши до Євросоюзу, Україна відкриє для себе нові горизонти, додаткові можливості для реалізації свого потенціалу, а також можливість якомога швидше досягти більш високого рівня розвитку, перейнявши досвід інших країн і скорегувавши його для своєї економіки, що розвивається.

З метою входження у світовий економічний простір Україна зобов'язана впровадити в практику принципи вільної торгівлі, сповідувати відкритість економіки, послідовно й неухильно проводити приватизацію і створити ефективну, скорочену до мінімуму державну адміністрацію, задіяти науково-технічний потенціал і національну систему інновацій для реалізації стратегічних інтересів і забезпечення довгострокової стабілізації економіки.

Аналізуючи географічне й геополітичне становище країни, можна констатувати, що Україна – це суверенна європейська держава, що має потужний економічний і ресурсний потенціал, який характеризується великими перспективами розвитку. Це впливає на розвиток економічних, політичних, оборонних та інших процесів. Особливості геополітичного положення країни полягають у тому, що Україна розташована на перехресті транспортних потоків з Європи в Азію, будучи, по суті, європейською країною, вона на заході межує з країнами Центральної та Західної Європи, з якими є значні можливості для розширення всебічних зв'язків.

Відносна близькість країни до Казахстану, країн Закавказзя, Середньої Азії та Близького Сходу також надає значні можливості для економічного співробітництва. Становище України між Чорноморським і Балтійським басейнами забезпечує зв'язки з країнами цих регіонів. Аналізуючи стан інтеграції в європейське співтовариство, варто зазначити участь України в міжнародних організаціях і проектах. Україна – одна з країн-засновників ООН. З 1992 р. Україна стала суб'єктом міжнародних економічних відносин. Вона вступила в низку міжнародних економічних організацій: МВФ, МБРР, ЄБРР, Міжнародну фінансову корпорація, Раду Європи, СОТ. Проте потребуються конкретні стратегічні підходи щодо розвитку всіх сфер національного господарства.

Основою для розроблення Стратегії стали 17 глобальних цілей сталого розвитку на період до 2030 р., Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020» та Оновлена стратегія сталого розвитку ЄС. Стратегія також ґрунтується на SWOT-аналізі й аналізі прогалин політики, законодавчих актів, програм і планів у восьми сферах діяльності, таких як економіка, соціальна політика, природокористування й охорона довкілля, сільське господарство, енергетика, транспорт, регіональний і місцевий розвиток, освіта та наука [9].

Спираючись на дослідження, основними положеннями методичного підходу до стратегічного планування доцільно обрати:

1) цілі регіонального розвитку, що формуються на підставі виділення й вимірювання економічних інтересів і потенціалу конкурентоспроможності території, при цьому незалежно від їх значення першочерговою метою є поліпшення якості життя населення, а конкурентоспроможність економіки розглядається як інструмент її досягнення;

2) пріоритетний сценарій і стратегії розвитку, які здійснюються з використанням поля дилем, матриці досяжності привабливості, методів сценарного моделювання поведінки систем;

3) розробку програмно-цілевих заходів, що повинні здійснюватися з урахуванням інтересів держави, бізнесу й населення, чому сприяє включення їхніх представників як експертів у процес розробки стратегії, а також планування розширеного використання інструментів державно-приватного партнерства;

4) систему моніторингу й контролінгу результатів державного розвитку, що включає не тільки процедуру своєчасного управління стратегією за низкою соціально-економічних чинників, а й визначення відповідальності органів влади всіх рівнів за ефективну реалізацію стратегії.

Основою методичного підходу є організаційно-економічний механізм формування й реалізації стратегії державного соціально-економічного розвитку (рис. 1), який визначає організаційні форми, порядок і процедури взаємодії органів державної влади, бізнесу та населення в контурі формування й реалізації стратегії розвитку, а також економічні методи та інструментарій визначення цілей соціально-економічного розвитку, вибору пріоритетного сценарію і стратегії розвитку, системи моніторингу та контролінгу результатів із позиції ефективного використання потенціалу й ресурсів.

Основною ланкою організаційно-економічного механізму формування стратегії є чотири функціональні блоки: блок вибору цілей, блок вибору стратегії і пріоритетного сценарію розвитку, програмно-методичний блок і блок моніторингу результатів.

Для формування функціональних сценаріїв щодо певного варіанта за кожною з дилем пропонується використовувати на експертні оцінювання. При цьому як експертів варто запрошувати носіїв інтересів: органи виконавчої влади різних рівнів, малий і середній бізнес, громадські організації, освітні установи.

Після формування сценаріїв соціально-економічного розвитку, запропонованих на підставі виявлених дилем, необхідно провести моделювання результатів по кожному зі сценаріїв.

Процес побудови прогнозу має включати в себе такі ключові етапи: виділення факторів розвитку;

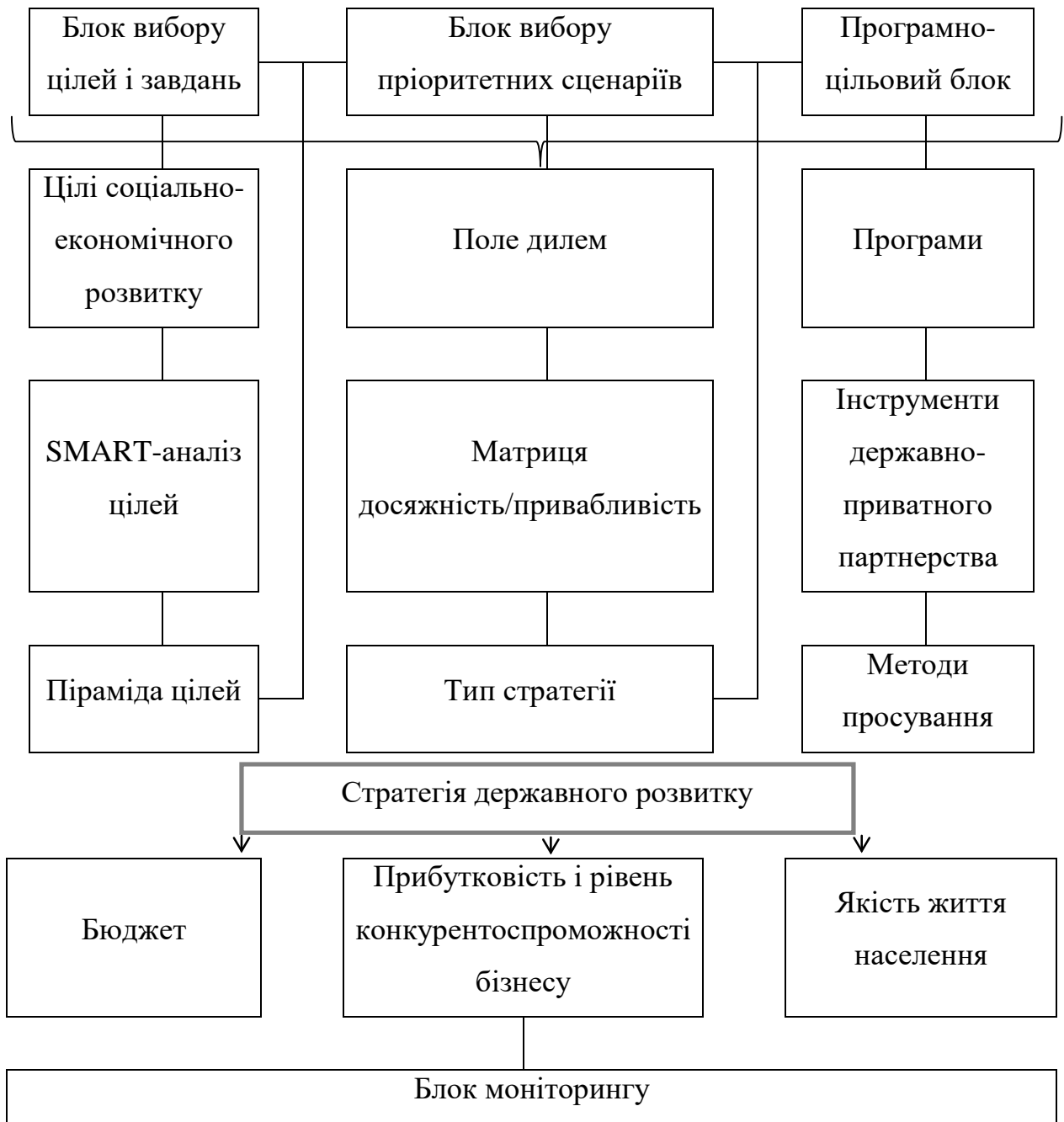

Рис. 1. Організаційно-економічний механізм формування стратегії державного розвитку

Джерело: побудовано з урахуванням [2; 12; 13].

експертна оцінка значимості (ваги) фактора; складання математичної моделі; прогнозування зміни кожного фактора; отримання остаточного прогнозу розвитку.

Як критерії, що характеризують привабливість сценарію, можуть виступати такі: потенціал зростання секторів економіки (показники прогнозованої виручки на кінець періоду планування), рівень оплати праці та продуктивності праці на кінець періоду планування, чисельність зайнятих у секторах економіки (показники прогнозу зайнятості на кінець періоду планування), бюджетна ефективність

(прогнозовані показники відрахувань до бюджету на кінець періоду планування), прогнозний рівень продуктивності праці, рівень доданої вартості, що створюється в секторах економіки, експортний потенціал секторів економіки, наявність можливості отримання кластерного ефекту, стратегічні потенціали пріоритетних галузей, можливі галузеві ризики.

Після вибору пріоритетного сценарію визначаються програмно-цільові заходи, інструменти державно-приватного партнерства, а також способи просування цих інструментів у корпоративний регіональний сектор економіки.

Заключним функціональним блоком організаційно-економічного механізму формування стратегії державного розвитку є система моніторингу й контролінгу досягнення заявлених цілей.

Оцінка результатів реалізації стратегії державного розвитку, а також її ефективність повинні стати основою для виявлення наявних слабких ланок, неврахованих факторів, перспективних можливостей, позитивного досвіду з метою вироблення в подальшому пропозицій щодо коригування стратегії.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Глобалізація – об'єктивний історичний процес. Її позитивна сторона полягає в можливості позитивно позначитися на становищі відсталих країн, викоринити бідність і злидні їхнього населення.

Однак процес глобалізації аж ніяк не безпроблемний. Він має не тільки позитивні, а й негативні наслідки. Глобалізація передусім зміцнює позиції індустріально розвинених країн, дає їм додаткові переваги. Вона створює реальну тенденцію завоювання світового господарства транснаціональними корпораціями й міжнародними фінансовими конгломератами причому в своїх корисливих інтересах, аж ніяк не в інтересах глобального суспільства.

Процес європейської інтеграції буде тривалим і непростим. Серед іншого інтеграція в Європу означає зростання відкритості національної економіки та конкуренції з боку фірм ЄС. При цьому неминучі досить болючі наслідки для окремих

секторів виробництв і навіть регіонів. Однак потенційні досягнення та переваги європейської інтеграції перевищують можливі втрати й ризики.

Вступу України в інтеграційні процеси світової економіки перешкоджають: низький технічний і технологічний рівень виробництва, низька конкурентоспроможність продукції; сировинна спрямованість експорту; архаїчна структура економіки з переважанням важкої промисловості й галузей ВПК; монополія; корупція та бюрократизація; військове вторгнення

З метою входження у світовий економічний простір Україна зобов'язана впровадити в практику принципи вільної торгівлі, відкритість економіки, задіяти науково-технічний потенціал і національну систему інновацій для реалізації стратегічних інтересів і забезпечення довгострокової стабілізації економіки.

Методичний підхід до формування стратегії державного розвитку дасть змогу підвищити якість стратегічного планування як функції державної влади. Цей організаційно-економічний механізм формування стратегії враховує ключові аспекти, що виникають у процесі розробки та реалізації стратегії, дає змогу забезпечити державну регулятивну політику розвитку ефективним інструментарієм, необхідним не тільки для забезпечення процесу стратегічного планування, а й для подальшого ефективного управління розробленим комплексом заходів щодо досягнення стратегічних пріоритетів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Довгань Л.Є., Каракай Ю.В., Артеменко Л.П. Стратегічне управління : навчальний посібник. Київ, 2009. 440 с.
2. Козак Ю.Г., Ковалевський В.В., Логвінова Н.С. Міжнародні стратегії економічного розвитку : навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2009. 356 с.
3. Кротюк С.Ф. Європейська інтеграція: успіхи та проблеми. URL: <https://vmv.kyumu.edu.ua/v/05/krotjuk.htm> (дата звернення: 07.12.2020).
4. Миддлтон Дж. Библиотека избранных трудов о стратегии бизнеса. Пятьдесят наиболее влиятельных идей всех времен. Москва, 2006. 272 с.
5. Пахомов Ю.Н., Филипенко А.С. Международные стратегии экономического развития. Киев : Украина, 2007. С. 65–70.
6. Пашков М., Чалый В. Украина и расширение ЕС: проблемы, последствия, перспективы. URL: https://zn.ua/international/ukraina_i_rasshirenie_es_problemy_posledstviya_perspektivy.html (дата звернення: 07.12.2020).
7. Портер М. Стратегія конкуренції / пер. з англ. Київ : Основи, 1998. 236 с.
8. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року : Указ Президента України від 30 вересня 2019 року № 722/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text> (дата звернення: 07.12.2020).
9. Цілі сталого розвитку: Україна. Національна доповідь. Київ, 2017. 176 с. URL: http://un.org.ua/images/SDGs_NationalReportUA_Web_1.pdf (дата звернення: 07.12.2020).
10. Швайка Л.А. Державне регулювання економіки : навчальний посібник. Київ : Знання, 2006. 435 с.
11. Productivity development and convergence across the EU Member States / S. Carnicky, S. Megyesiova, M. Conkova, C. Zavadsky (Slovakia). In English 13–17. URL: <http://soskin.info/userfiles/file/Economic-Annals-pdf/DOI/ea-V162-03.pdf> (дата звернення: 07.12.2020).
12. Dziubanovska N. (Ukraine). Multifactor models for studying the EU countries' international trade. *Economic Annals-XXI*. 2019. № 175 (1–2). P. 29–34. URL: <https://journals.indexcopernicus.com/search/article?articleId=2208983> (дата звернення: 07.12.2020).

13. Europe 2020. A Strategy for Smart, Sustainable and Inclusive Growth. URL: <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2010:2020:FIN:EN:PDF> (дата звернення: 07.12.2020).

14. Ivashchenko A., Orlova N. (Ukraine). Comparative analysis of some EU member states and EU associated countries to identify the phenomenon of business development in post-socialist countries. In English 22–25. URL: <https://www.cceol.com/search/article-detail?id=533998> (дата звернення: 07.12.2020).

15. Assessment of the safety of environment in terms of sustainable development 22–26 / M. Khvesyk, I. Bystryakov, H. Obykhod, Yu. Khvesyk (Ukraine). URL: <http://soskin.info/userfiles/file/Economic-Annals-pdf/DOI/ea-V170-04.pdf> (дата звернення: 07.12.2020).

16. Alterglobalization via the inclusive circular economy paradigm 4–9 / A. Krysovaty, A. Mokiy, R. Zvarych, I. Zvarych (Ukraine). *Economic Annals-XXI* 2018. № 174 (11–12).